

MARCELLA FRANGIPANE, *Yakındoğu'da Devletin Doğuşu Mezopotamya ve Çevresinde Güçlü Aile Yönetimlerinin Devlet Çarkına Dönüşmesi*. (Çev. Z. Zühre İlgelen) Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2002. 326 sayfa metin, 10 harita, 32 mimari plan çizimi, 15 çanak çömlek çizimi, 7 küçük buluntu çizimi, 1 karşılaştırma tablosu, 1 canlandırma çizimi ve 19 siyah-beyaz fotoğraf.

Kitapta: Giriş, I. Antropolojinin Bakış Açısından Devletin Kökenleri Sorunu, II. Doğal Çevre Ortamına Bakış, III. Neolitik Oluşum, IV. Kültürel Bölgenin Sınırlarını Genişletmeye Başlaması, V. Ubeyd Kültürünün Yayılması ve Basra Körfezi'nden Fırat'ın Anadolu Kesimine Kadar Büyük Mezopotamya'nın Varoluşu, VI. Son Kalkolitik Çağda Seçkinler Gücünün Pekleşmesi. Toplumda Katmanlar Oluşumunun Başlaması, VII. Büyük Dönüşüm: Merkezilemiş Politik Toplumların Doğuşu, VIII. Yakındoğu'da Arkeolojik Kanıtlar ve Devletin Kökenleri, Notlar ve Kaynakça bölümleri bulunmaktadır. Ayrıca kitabın başında Mario Liverani tarafından kaleme alınmış olan Önsöz ile arka kapağında Prof. Dr. Mehmet Özdoğan tarafından yazılmış bulunan bir arka kapak yazısı yer almaktadır.

Yazar "Giriş" başlıklı ilk bölümde, konu edindiği ana bölge olan Mezopotamya ile bu bölgenin çevresinde yer alan komşu yörelerin coğrafi özelliklerine değinmiş, tarımsal ekonominin yerleşmesinden sonra oluşan değişme ve ilerleme sürecini incelemiş ve irdelediği konunun zamansal çerçevesinin alt sınırını çizmiştir.

"Antropolojinin Bakış Açısından Devletin Kökenleri Sorunu" başlıklı I. Bölüm'ün ilk altbölümünde sosyologların ilkel devlete ilgili görüşleri yansıtılmış ve ilkel devlet sistemini uygulamış olan toplumlarda sınıfların ortaya çıkması olgusu tartışılmıştır. Yine bu altbölümde yazar kent devriminin gerçekleştirilmiş bölge olduğunu iddia ettiği Güney Mezopotamya ile çevresel bölgeler adını verdiği Suriye ve Anadolu arasında son yıllarda yoğun ilişkileri ortaya koyan yeni bilgiler edinildiğini vurguladıktan sonra bu konuda sistematik tek çalışmanın G.Algaze tarafından yapıldığını ve G.Algaze'nin "Yayılımcı Model" ya da "Küreselleşen Sistem" adı verilen bir kuram olduğunu belirtmiştir.

Yazar "Doğal Çevre Ortamına Bakış" başlıklı II. Bölüm'de incelediği bölgenin çekirdeğini oluşturan "Büyük Mezopotamya/ *Greater Mesopotamia*" terimini açıklamış ve Mezopotamya ile yakın çevresini jeoarkeolojik açıdan değerlendirmiştir.

"Neolitik Oluşum" başlıklı III. Bölüm'ün ilk altbölümünde tüm Yakındoğu'nun değil, yalnızca Mezopotamya'nın ilk tarımcı toplulukları değerlendirilmeye alınmıştır. Yazar bu altbölümde 9. Binyılın sonu ile 7. Binyılın başlangıcı arasındaki zaman diliminde irili ufaklı köylerin yaygınlaştığını ve söz konusu bu köylerde yaşamış olan toplumlar tarafından çok yönlü bir tarımın geliştirildiğini belirtmiştir. Özellikle Çanak-Çömleksiz Neolitik B (PPNB) döneminin irdendiği bu altbölümde Göbekli Tepe ve Aşıklı Höyük gibi çok önemli Anadolu yerleşmelerinin değerlendirilmemiş olması önemli bir eksik olarak göze çarpmaktadır. Çünkü söz konusu bu yerleşmelerden Göbekli Tepe'de ele geçmiş olan heykeltıraşlık eserleri bu yerleşmenin çok önemli bir dinsel merkez olduğuna işaret etmektedir. Diğer merkez olan Aşıklı Höyük ise, gelişkin mimari uygulamalarının yanı sıra, obsidyenin bolluğundan da anlaşıldığı üzere önemli ticari kapasitesi bulunan bir yerleşme olarak dikkati çekmektedir. Söz konusu bu her iki yerleşmede

tarım yapılmış olduğuna dair zayıf da olsa bulgular sunmuştur. Ancak, Göbekli Tepe ve Aşıklı Höyük'ün yukarıda belirttiğimiz gibi tarım dışında çok daha önemli kültürel özelliklere sahip bulunmaları nedeniyle, Önasya Neolitikünde çok önemli bir yere sahip oldukları gerçeği hiçbir çalışmada gözardı edilmemelidir.

Bu bölümün ikinci altbölümü "Neolitik Bunalım" adı verilen bir terim temelinde kurgulanmıştır. Yazar "Neolitik Bunalım"ı 7000 yıllarından sonra Çanak-Çömlekli Neolitiğe geçişte kültürlerin gelişimindeki bir duraklamaya bağlamaktadır. Bu duraklamanın Çanak-Çömlekli Neolitik öncesi kültürünün parçalanmasına neden olduğunu iddia eden yazar, Çanak-Çömleksiz Neolitik B topluluklarının söz konusu bu bunalım sonucunda dağıldığını düşünmektedir. Bu altbölümde yazar Mezopotamya ve yakın bölgelerde var olduğuna inandığı "Neolitik Bunalım"ın özellikle Konya Ovası ve Göller Bölgesi'nde yaşanıp yaşanmadığı ya da yaşanmamışsa bunun nedenlerinin ne olabileceği gibi çok temel ve önemli sorunlara hiç değinmemiştir. Örneğin Doğu Çatal Höyük'teki gibi gelişkin mimari uygulamalar ile mekanların iç duvarlarına yapılmış resimler¹ ve kabartmalarla kendini gösteren, refah seviyesi üst düzeyde olması gereken toplumların başarabileceği üretim fazlasının getirisi olan söz konusu bu uygulamalara sahip Orta Anadolu Neolitik insanları, büyük olasılıkla sözde "Neolitik Bunalım?" döneminde bir kültür dağılımına uğramamışlar, gelişkin kültürleri ile yüksek sosyo-ekonomik ve dinsel düzeylerini kaybetmemişler ve bu nedenlerle de hiç bir "Bunalım" yaşamamışlardır. Yazarın Mezopotamya'nın yakın çevresinde ve Yakındoğu sınırları içinde görmediği, ancak Hacılar ve Köşk Höyük ile birlikte Yakındoğu'nun en parlak kültürünü oluşturan Çatal Höyük'ün yukarıda belirttiğimiz bulguları bir Neolitik Bunalım yaşandığı varsayımını tartışmalı bir zemine oturtmaktadır.

Bu bölümde sezilen başka bir olay ise, yazarın Önasya'nın en yüksek düzeyli Neolitik toplumlarının yaşamış olduğu Anadolu yarımadasının Göbekli Tepe, Aşıklı Höyük, Çatal Höyük, Hacılar, Kuruçay ve Köşk Höyük gibi en önemli merkezlerini Önasya Neolitik kültürlerini değerlendiren hiçbir şekilde dikkate almamış olmasıdır. 1940'lı yıllarda yazılan eserlerde Anadolu'da Neolitik Çağ yerleşmeleri ve kültürlerinin olmadığı şeklindeki önyargılı görüşlerin günümüzdeki değişmiş bir fikri uzantısına sahip olduğu görülen yazarın bu tutumunu açıklayabilmek mümkün değildir.

Yazar "Kültürel Bölgenin Sınırlarını Genişletmeye Başlaması" başlıklı IV. Bölüm'ün ilk altbölümünde Mezopotamya'nın Erken Kalkolitik Çağ kültürü olan Halaf Kültürü'nün Doğu Akdeniz kıyısından Dicle Vadisi ve Zagros Dağları'nın batı yamacına, Doğu Anadolu Yüksek Yaylası'ndan Suriye - Irak bozkırının güney sınırına değin uzandığını belirttikten sonra, Halaf Kültürü toplumunun Neolitik insan topluluklarının yapısını devam ettirerek bu yapıyı güçlendirdiği sonucuna varmıştır. Bu bölümün ikinci altbölümü Samarra Kültürü'nün irdelenmesine ayrılmıştır. Yazar, Samarra yerleşmesindeki mekanlarda ele geçen ince yapım boyalı bir çanak çömlek geleneği nedeniyle kurak Mezopotamya'nın kurak bölgelerinde soylu ailelerin geliştiği biçiminde ilginç bir varsayım geliştirmiştir. Bu bölümde soylu terimi ile ne kastedildiği, çanak çömlek geleneği ile soyluluk arasında nasıl bir bağlantı kurulduğu konularına hiçbir açıklama getirilmemiştir. Bu bölümün üçüncü altbölümünde Erken Kalkolitik Çağ'da Mezopotamya'daki yaşam ve toplumsal düzen konu olarak işlenmiştir. Mezopotamya'nın güneyindeki alüvyonlu

¹ Bu resimler içinde özellikle, faal durumda betimlenmiş olan ve lavlar püskürttüğü görülen bir volkanik dağ (büyük olasılıkla Hasan Dağı) eteğinde yer alan bir yerleşmenin (büyük olasılıkla Çatal Höyük) şematik planı gibi Önasya'nın hiçbir Neolitik toplumunda görülmeyen bir örnek, Orta Anadolu Neolitik toplumlarının yüksek sosyo-ekonomik düzeyini en güzel biçimde yansıtmaktadır.

düzlüklerde gelişen ilk kültürlerin kuzeydekilere oranla daha geç ortaya çıktığını vurgulayan yazar, güneydeki insan gruplarının bu dönemde Orta Mezopotamya ve Kuzistan topluluklarıyla ilişki kurmaya yöneldiklerini belirtmiştir.

"Ubeyd Kültürü'nün Yayılması ve Basra Körfezi'nden Fırat'ın Anadolu Kesimine Kadar Büyük Mezopotamya'nın Varoluşu" başlıklı V. Bölüm'de yazar, Mezopotamya'nın ilk kez Ubeyd kültürü döneminde kültürel bir birliğe kavuştuğunu ve bu nedenle Büyük Mezopotamya'nın oluştuğunu vurgulamıştır. Bu bölümün ilk altbölümünde Güney Mezopotamya'da toplumsal tabakalaşmanın belirginleşmeye başladığı, aslında bu olayın Eridu ve Hacı Muhammed evrelerinde ortaya çıktığı ve sonra da Ubeyd Çağı'nda ilk kez somutlaştığı vurgulanmıştır. Bu bölümün ikinci altbölümünde Ubeyd Kültürü'nün Orta Mezopotamya Bölgesi'ndeki etkisi ve toplumun yapısını değiştirmesi özellikle Tell-es Savvan yerleşmesi temelinde incelenmiştir. Üçüncü altbölümde ise Halaf bölgelerinin "Ubeydleşmesi" ve kuzeyde yeni tipte bir hiyerarşik toplumun doğduğu konusu işlenmiştir. Bu bölümde kullanmış olduğu bilgileri daha çok Kuzey Mezopotamya'daki Tepe Gavra yerleşmesinden edindiği görülen yazar, güneydeki sistemde olduğu gibi kaynakların aile eliyle yönetilme modelinin bu dönemde kuzeyde de ortaya çıktığını belirtmiştir. Bu bölümün dördüncü altbölümünde bu hiyerarşi sonucu olarak hem kuzeyde hem güneyde seçkinler katmanının oluştuğu, hiyerarşinin zayıf Halaf gruplarının üzerinde Ubeyd topluluğunun içinde belli çekirdeklere ayrılmış belli bir kökten inen ve yüksek statüde olan fakat hiyerarşinin tepesinde bulunmayan ailelerde doğmadığı, bu ailelerle yabancı kökenli grupların egemenliği altındaki yeni düzende zayıf öge durumuna düşmüş yerli topluluklar ya da o yerli toplulukların bazı kesimleri arasında ortaya çıktığı gibi oldukça tartışmalı ve karmaşık görüşler ileri sürülmüştür.

Yazar "Son Kalkolitik Çağ'da Seçkinler Gücünü Pekişmesi. Toplumda Katmanlar Oluşumunun Başlaması" başlıklı VI Bölüm'de İlk Uruk Kültürü'nün egemen olmaya başlamasıyla boya bezekli çanak-çömleğin hemen tümüyle ortadan kaybolduğunu ve çanak-çömlek dolaşımının zayıfladığını belirtmiştir. Bu bölümün ilk altbölümünde Kuzey Mezopotamya ile Suriye ve Anadolu toplumsal basamaklaşmasının temelinde seçkinlerin toplumsal egemenliğinin güçlenmesinin etken olduğu iddia edilmiştir. Bu bölümün ikinci altbölümünde Güney Mezopotamya'da merkezleşme ve kentleşme belirtileri olduğunu ileri süren yazar, söz konusu bu bölgede kentleşmenin kuzeydekine oranla çok daha belirgin olduğunu ve bu büyük gelişmenin sürekli çoğalma durumunda olan bir nüfusu beslemek zorunda kaldığı için verimliliğini artıran bir tarımla olabileceğini iddia etmiştir.

"Büyük Dönüşüm: Merkezleşmiş Politik Toplumların Doğuşu" başlıklı VII. Bölüm'de özellikle Son Uruk Kültürü'nün güneydeki alüvyonlu ovalardan Suriye - Anadolu bölgelerine kadar olan ve Dicle ile Fırat tarafından sulanan topraklarda yeniden önem kazandığı ve bunlara ek olarak Batı İran'ın doğudaki alüvyonlu topraklara yaslanmış dağlık bölgelerinin de bu kültürün içine çekildiği belirtilmiştir. Bu bölümün birinci altbölümünde Güney Mezopotamya'da devletin doğuşuna Son Uruk Çağı'nda resim-yazı ve sayı işaretleri içeren tabletler ile silindir mühürün varlığını başlıca kanıtlar olarak göstermiştir. Bu bölümün ikinci altbölümünde Son Uruk Kültürü'nün kuzeye doğru yayıldığını belirten ve Malatya-Arslantepe'den elde edilen bulgulara göre kuzey bölgelerde Mezopotamya sistemi üzerine kurulu yerel bir devletçi yapının meydana çıktığı belirtilmiştir. Üçüncü altbölümde Büyük Mezopotamya'nın kuzey sınırında "ikincil" bir devletin oluştuğu ve bu oluşumun da Arslantepe'de ortaya çıktığı ileri sürülmüştür. Aynı zamanda Arslantepe'nin hafiri olan yazara göre bu yerleşmede söz konusu dönemde ekonomik bir merkezleşme oluşmuştur. Ayrıca egemen sınıfın gücü ve saygınlığının metalin yaygın ve göze batarcasına kullanımı ile koşut olduğunu belirten yazar, metalin bu bölgede birinci derecede bir saygınlık nesnesi durumuna geldiğini vurgulamıştır.

Yazarın bu bölümde verdiği bilgiler ile ileri sürdüğü varsayımların hem temelde hem de kendi içinde oldukça çelişkili olduğu ve ayrıca, Arslantepe kronolojisinde bir sorun bulunduğu gözlenmektedir. Öncelikle, yazarın Arslantepe'de ele geçmiş olan Son Uruk Çağı metalleri ile kastettiklerinin Krali Mezar'da² (Tomb 1) ele geçmiş olan yüksek nitelikli ve gelişkin, çoğunlukla bakır, gümüş gibi metaller ile arsenikli bakır ve gümüş-bakır gibi alaşımlarla oluşturulmuş eserler olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Arslantepe kronolojisindeki sorunun temeli söz konusu bu mezarın tarihlleme yanlışlığından kaynaklanmaktadır. Gerçekte İlk Tunç Çağı II'ye tarihlenen Ur Krali mezarlarından Kraliçe Puabi (Şubad)'nin mezarına³ ölü gömme gelenekleri açısından benzerliği ile dikkat çeken ve söz konusu bu mezarın bir taşra versiyonu olan, hatta büyük olasılıkla Ur mezarlarından da biraz daha geç bir döneme bile tarihlenebilecek bu mezar kazının hafiri olan yazar tarafından Son Uruk Çağı'nın sonlarına, Anadolu terminolojisi ile İlk Tunç Çağı I'e yani İÖ 3000 yılları civarına yerleştirilmektedir. Oysa ki Suriye ve Mezopotamya ile oldukça yakın kültürel ilişkileri bulunan Güney ve Güneydoğu Anadolu da dahil olmak üzere Anadolu'nun birçok bölgesinde Arslantepe Krali Mezarı'nda ele geçen yüksek nitelikli metal eserlerin işaret ettiği metal üretimi ile ilgili gelişmenin temellerinin İlk Tunç Çağı II'de atıldığı ve üretim patlamasının ise İlk Tunç Çağı II sonu ile İlk Tunç Çağı III başlarında gerçekleştiğini açıkça görmekteyiz. Buna örnek olarak Batı Anadolu'da Troya⁴, Demircihöyük-Sarıket Mezarlığı⁵, Bozüyük-Küçükhöyük Mezarlığı⁶, Orta Anadolu Bölgesi'nde Alaca Höyük Mezarlığı⁷, Eskiypar⁸, Kalinkaya Mezarlığı⁹, Göller Mezarlığı¹⁰, Yenihayat Mezarlığı¹¹, Oyma-

² M. Frangipane. "Arslantepe 1996: The Finding of an E.B.I Royal Tomb", XIX. *Kazi Sonuçları Toplantısı-I*, Ankara 1998, 291-309; M. Frangipane. "The Transition Between Two Opposing Forms of Power at Arslantepe (Malatya) at the Beginning of the 3rd Millennium", TÜBA-AR 4, Ankara 2001: 1-24.

³ C.L. Wooley. *Ur Excavations. Vol.II. The Royal Cemetery*. New York 1934: 72-91, Pl.36-43.

⁴ G. Sazcı. "Troya Hazineleri/The Treasures of Troia", *Troya. Efsane ile Gerçek Arası Bir Kente Yolculuk/ Troy. Journey to a City Between Legend and Reality*. İstanbul 2002.

⁵ J. Seeher. "Die Nekropole von Demircihöyük-Sarıket", *Istanbul Mitteilungen* 41, Berlin 1991, Abb.7/1-14, 8/1-13, 9/1-3; J. Seeher. "Die Nekropole von Demircihöyük-Sarıket", *Istanbul Mitteilungen* 42, Berlin 1992, Abb.5/2-5, 6/1-3.

⁶ G. Gürkan ve J. Seeher. "Die frühbronzezeitliche Nekropole von Küçük Höyük bei Bozüyük", *Istanbul Mitteilungen* 41, Berlin 1991, Abb.22/1-15, 23/1-21, 24/1-4.

⁷ R.O. Arık. *Les Fouilles D'Alaca Höyük Rapport Préliminaire sur les Travaux en 1935*. TTKY Ankara 1937, Fig.69-149, Lev.CLXVII-CCLXXXIX; H.Z. Koşay. *Alaca Höyük Kazısı 1937-1939'daki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*. TTKY Ankara 1951, Lev.CXVIII-CCVII.

⁸ T. Özgüç ve R. Temizer. "The Eskiypar Treasure", *Aspects of Art and Iconography: Anatolia and Its Neighbors. Studies in Honor of Nimet Özgüç*. (Ed. M.J. Mellink, E. Porada ve T. Özgüç), Ankara 1993, Fig.1-51, Pl.106-120.

⁹ M.J. Mellink. "Archaeology in Asia Minor", *American Journal of Archaeology* 76, New York 1972, 169-170; M.J. Mellink. "Archaeology in Asia Minor", *American Journal of Archaeology* 78, New York 1974, 109.

¹⁰ T. Özgüç. "Çorum Çevresinde Bulunan Eski Tunç Çağı Eserleri/Some Early Bronze Age Objects from District of Çorum", *Belleten XLIV/175*, Ankara 1980, Lev.1/1-2.

¹¹ A. Müller-Karpe. *Altanatolisches Metallhandwerk*. Neumünster 1994, Taf.91-92; T. Özgüç. "Çorum Çevresinde Bulunan Eski Tunç Çağı Eserleri/Some Early Bronze Age Objects from District of Çorum", *Belleten XLIV/175*, Ankara 1980, 459-466.

ağaç Mezarlığı¹², Alishar Höyük¹³ ve Çukur Definesi¹⁴, Batı Karadeniz Bölgesi'nde Salur Mezarlığı¹⁵, Orta Karadeniz Bölgesi'nde İkiztepe¹⁶, Horoztepe Mezarlığı¹⁷, Mahmatlar¹⁸, Kayapınar¹⁹ ve Maşat Höyük²⁰ ile Güney Anadolu'da Soloi-Pompeipolis Definesi'ni²¹ sayabiliriz. Doğu Anadolu Bölgesi'nin bu konudaki en önemli karakteristik buluntu yeri olan Arslantepe'yi bu gelişimin dışında tutarak daha erken bir tarihe almak ise tarihleme için oldukça yanıltıcı sonuçlar doğurmuştur. Yazarın söz konusu mezarı Son Uruk Çağı'na tarihlemesindeki ana kanıtlar olarak sunduğu çanak-çömleğin, sonraki dönemlerde gelenek olarak devam etmiş olabileceği olasılığı da ayrıca göz önünde tutulmalıdır. Bunlara ek olarak bu mezarda çıkan yüksek nitelikli metal eserlerin bugüne değin hiçbir Son Uruk Çağı yerleşmesinde ele geçmemiş olması ise bu mezarın en azından İlk Tunç Çağı II'ye tarihlenmesini zorunlu kılan başka bir neden olarak ortaya çıkmaktadır. Yazarın, Krali Mezar'dan ele geçmiş olan yüksek nitelikli ve gelişkin tekniğe sahip söz konusu metal eserleri çağdaş Son Uruk Çağı yerleşmelerinde görülmediği için, tabakaları belli olmayan Transkafkasya metal eserleri ile benzeşmesi²² ise tatmin edici değildir. Anlaşılan

¹² T. Özgüç. "Çorum Çevresinde Bulunan Eski Tunç Çağı Eserleri/Some Early Bronze Age Objects from District of Çorum", *Belleten XLIV/175*, Ankara 1980, Lev.XIV/4

¹³ H.H. von der Osten. *The Alishar Hüyük Seasons of 1930-32. Part I* (OIP XXVIII) Chicago 1937, Fig.142/c 2657, 144/d 1100 a-b, 145/d 1101, 146/d 1102 a-b, 150/d 2977, 153/d 2761, 155/d 2894, d 2895, 159/e 679, 195-197, 229/e 1275

¹⁴ H. Kodan. "Kayseri Müzesindeki Eski Tunç Çağı Definesi", *Belleten LI/200*, Ankara 1987, 581-586

¹⁵ R. Matthews. "Project Paphlagonia: Landscapes with Figures", *Anatolian Archaeology 5*, London 1999: 16-17

¹⁶ H. Alkım. "İkiztepe Kazılarında Saptanan Kültür Katları ve Elde Edilen Metal Eserlerden Örnekler", *IX. Türk Tarih Kongresi*. Cilt 1, Ankara 1986, 119-131; Ö. Bilgi. "Metal Objects from İkiztepe-Turkey", *Beiträge zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie 6*, Bonn 1984, 31-96; Ö. Bilgi. "Metal Objects from İkiztepe-Turkey", *Beiträge zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie 9-10*, Bonn 1990; 119-219; Ö. Bilgi. "İkiztepe'de Ele Geçen Son Buluntuların Işığında Orta Karadeniz Bölgesi Protohistorik Çağ Maden Sanatı Hakkında Yeni Gözlemler", *XII. Türk Tarih Kongresi*, Cilt I, Ankara 1999, 41-50

¹⁷ T. Özgüç ve M. Akok. Horoztepe. *Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskan Yeri*. TTKY Ankara 1958, 3-10; B. Tezcan. "New Finds from Horoztepe/Yeni Horoztepe Buluntuları", *Anadolu/Anatolia V*, Ankara 1960, Lev.XV, XVI, XVII/12-4, XVIII/1-3, XIX/1-2, XX/1-4, XXI, XXII, XXIII/1, 3, XXV/1-5, XXVI/1-4, XXVII/1-4, XXVIII/1-4, XXIX/1-6, XXX/1-5; T. Özgüç. "New Finds from Horoztepe/Yeni Horoztepe Eserleri", *Anadolu/Anatolia VIII*, Ankara 1966, Pl.I/2, II/1, Fig.25-27

¹⁸ H.Z. Koşay ve M. Akok. "Amasya Mahmatlar Köyü Definesi", *Belleten XIV/ 55*, Ankara 1950, Lev.XXXVIII/8, 10, 13, XXXIX/11-12, XL/14, XLI/15-16

¹⁹ R. Temizer. "Kayapınar Höyüğü Buluntuları", *Belleten XVIII/71*, Ankara 1954, Res.15, 16 a-b, 17-18, 19 a-c

²⁰ K. Emre. "Maşathöyük'te Eski Tunç Çağı", *Belleten XLIII/169*, Ankara 1979, Lev.XIV/1-4, Res.61-64; K. Emre. "The Early Bronze Age at Maşathöyük", *Essays on Ancient Anatolia and Syria in the Second and Third Millennium B.C.* (Ed. P. T. Mikasa), Wiesbaden 1996, Fig.87-92

²¹ K. Bittel. "Der Depotfund von Soloi-Pompeipolis", *Zeitschrift für Assyriologie 12*, Strassbourg 1940, 189-192

²² M. Frangipane. "The Late Chalcolithic/EB I Sequence at Arslantepe. Chronological and Cultural Remarks from a Frontier Site", *Chronologies des Pays du Caucase et de L'Euphrate aux IVe - IIIe Millenaires / From the Euphrates to the Caucasus: Chronologies for the*

diği üzere bu mezar bulunduğu kültür katına ait değildir ve yukarıdaki bir kültür katının insanları tarafından, ele geçtiği kültür katı tahrip edilerek yerleştirilmiştir. Tarihleme açısından yalnızca olduğu görülen yazar, gerçekte 500-600 yıl daha geç bir döneme ait olan söz konusu bu metal eserleri erken buluntular olarak değerlendirmesi sonucunda, Arslantepe toplumunun ilkel devlet modeline uyduğunu belirtmiştir. Bu bölümün dördüncü altbölümünde söz konusu bu ilkel devletin krize girdiğini ve biçiminin değiştiğini ileri süren yazar, bunun nedeninin de kuzey kaynaklı nüfusun yerel nüfusla kaynaşması ve kuzeyde devletleşme geçiş sürecinin yaşadığı iç kriz olduğunu vurgulanmıştır.

VII. Bölüm genel olarak değerlendirildiğinde, yazarın devletin ortaya çıkışına dair ortaya attığı varsayımların kitabın pekçok bölümündeki gibi oldukça tartışmalı olduğu görülmektedir. Özellikle henüz kentleşme aşamasını bile henüz tamamlanmamış olan toplumların nasıl olup da bir anda devletleştiği sorusu yanıtız kalmaktadır. Yazarın devletin doğuşuna ve oluşumuna kanıt olarak ileri sürdüğü resim-yazı, sayı işaretleri ve silindir mühür gibi buluntular ise büyük olasılıkla devletleşme ile ilgili değil, daha çok ticaretle bağlantılı gelişmeler olmalıdır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Son Uruk Çağı'nda ortaya çıkan ve Mezopotamya modeline göre kasaba olarak nitelendirilebileceğimiz yerleşmelerde görülen kamu yapıları ise, yine ticaret ve üretimle ilgili etkinlikleri örgütlenmekten sorumlu olan tüccar ve esnaf sınıflarını barındırıyor olmalıydı. Zaten bu tür yapılar yalnızca Mezopotamya ve Suriye'de değil, Orta ve Batı Anadolu'nun kentleşme aşamasındaki yerleşmelerinin bazılarında da bulunuyordu. Yakın yıllarda Uruk Kültürü ile yazılmış bir kitapta da, Uruk Çağı'nda kentleşme aşamasının başlamış bulunduğu ve böylece kent-devlet modelinin altyapısının hazırlandığı olduğu belirtilmektedir.²³ Cemdet Nasr Çağı'nda Mezopotamya'da ve onun çağdaşı olan İlk Tunç Çağı I'de ise Anadolu'da tam anlamıyla kentleşmenin altyapısının hazırlanması sonucunda Mezopotamya'da Er Hanedanı yani Sümer Çağı'nda, Anadolu'da ise İlk Tunç Çağı II'deki devletleşme denemeleri, ilk olarak kent-devlet modeliyle ortaya çıkmaktadır.²⁴ Bunlar Mezopotamya'da Sümer siteleri olarak karşımıza çıkarken Anadolu'da ilk kentleşme kavramını taşıyan yerleşmelerin yukarıda belirttiğimiz gibi İlk Tunç Çağı II'de yine Mezopotamya'ya yakın bölgeler olan Orta Anadolu, Güney Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da belirilmiş olması bu bağlantılı gelişmenin açık bir kanıtıdır. Örneğin Güney Anadolu'da Tarsus Gözlükule yerleşmesi kent planlamasının açık bir kanıtıdır. Orta Anadolu'da kısmen kazılmış olmasına karşın, Alishar Höyük'teki aşırı derecede tahribata uğramış olan mimari kalıntılar, bu yerleşmede konutların daha önceden saptanmış bir plana göre yapıldığına ve buna bağlı olarak da sokaklar ya da geçitlerin oluşturulduğuna işaret etmektedir. Güneydoğu Anadolu'da bu döneme ait tabakalar içeren Tilmen Höyük, Gedikli Karahöyük, Kargamış, Zincirli, Samsat, Lidar Höyük, Kurban Höyük ve Hassek Höyük gibi büyük yerleşmeler önemli ve gelişmiş kentler arasında sayılabilir. Özellikle Lidar Höyük, Hassek Höyük ve Kurban Höyük gibi yerleşmelerde ortaya çıkarılan mimari bulgular kentleşmenin gelişmesinin İlk Tunç Çağı II'den önce başladığını açıkça kanıtlamaktadır. Daha batıda Ahlatlıbel, Kusura, Beycesultan ve Afrosias gibi yerleşmelerde yapılmış olan kazıların niteliği mimari kalıntıları nesnel olarak değerlendirilmesine olanak vermemesine karşın, Batı Anadolu kıyılarının karşısına yer alan ve söz konusu bu yerleşmelerle kültürel bağlantıları bilinen Thermi, Heraion ve Poliochni gibi

IVth - IIIrd Millennium B.C./ *Wom Euphrat in den Kaukasus: Vergleichenden Chronologie des IV. und III. Jahrtausend v. Chr.* Paris 2000: 450-452.

²³ P. Collins. *The Uruk Phenomenon. The Role of Social Ideology in the Expansion of the Uruk Culture during the Fourth Millennium B.C.* BAR Int. Series 900, Oxford 2000, 59.

²⁴ J.L. Huot, J.P. Thalmann ve D. Valbelle. *Kentlerin Doğuşu* (Çev. A.B. Girgin), Ankara 2000, 171-179.

Doğu Ege adalarındaki planlanmış kentlerin varlığı gözönünde alındığında İlk Tunç Çağı II'de büyük savunma duvarlı kentlerin Anadolu'nun batı yarısında da olabileceği olasılığını güçlendirmektedir. Nitekim son yıllarda geliştirilmekte olan Seyitgazi-Küllüoba kazıları bu görüşümüzü tam olarak destekleyecek önemli mimari bulgular sunmuştur.

İlk Tunç Çağı III'de Anadolu'daki kent yerleşmeleri daha da iyi planlanmış gibi görünmektedir. Küçük çaplı savunma mimarisıyla tahkim edilmiş olan bu kentler Anadolu'nun nüfus yoğunluğu yüksek olan kesimlerinde bulunan ekonomik ve politik güç merkezinde ortaya çıkmaya devam etmişlerdir. Kültepe, Boğazköy ve Norşuntepe'de kent planlaması, saray, tapınak ve kamu binaları olarak tanımlanan büyük ve çok odalı komplekslerin varlığıyla karakterize olmaktadır. Yani Anadolu'da İlk Tunç Çağı III'de yalnızca kent yerleşmesinin gelişimindeki hızlanmaya tanık olunmadığı, aynı zamanda kavramsal olarak Suriye-Mezopotamya modeline dayanan kent-devletlerinin de altyapılarını hazırlamış oldukları görülmektedir. Bütün bu bulgular yazarın ileri sürdüğü merkezîyetçi devlet oluşumunun incelenen dönemde hiçbir zaman gerçekleşmediğini, ilk devlet modeli olarak kent-devletlerin ortaya çıktığını kanıtlamaktadır.

"Yakındoğu'da Arkeolojik Kanıtlarla Devletin Kökenleri" başlıklı VII. Bölüm'de Son Uruk Çağı'nda devletin ilk adımlarını belirleyen sistemin "Yayılmacı" nitelikte olduğu, ancak bu yayılmacılığın genişleme ve kendi temel ekonomik sistemi içine yeni topraklar katma değil, daha çok yerel seçkinleri görev alma ve hammadde kaynaklarını denetleme işinde yüreklendirerek kendi örgütsel yapısını ihraç etme gibi bir yapısı bulunduğu belirtilerek, bölümün başlığıyla hiç örtüşmeyen ve arkeolojik bulgulara ve kanıtlara dayanmayan teorik bilgiler sunulmuştur.

Sonuç olarak bu kitap, Önasya'da ilk olarak kentleşme aşamasından sonra belirginleşen ve en güçlü biçimde İÖ 3. Binyılda Mezopotamya'da Sümer siteleri, İÖ 2. Binyılın ilk çeyreğinde ise Anadolu'da *Kaneş*, *Hattuş*, *Māma*, *Kuşşara*, *Puruşanda* ve *Zalpa* gibi yerel beyliklerle en güçlü ve başarılı bir şekilde ortaya çıkan kent-devlet modelini dikkate almayıp, sanki bunların çok öncesinde merkezi bir güç tarafından kurulmuş devletler olduğu varsayımı ile oldukça tartışmalı bir eser olarak değerlendirilebilir. Oysa ki yazarın burada bahsettiği merkezi güce sahip olan ve geniş topraklar yöneten devlet sistemi, kent-devlet aşamasının tamamlanmasından sonra Mezopotamya'da Akkadlar (İÖ 3. Binyılın ikinci yarısı), Assurlular ve Babililer (İÖ 2. Binyıl), Anadolu'da ise Hititler (İÖ 2. Binyıl) tarafından çok başarılı bir şekilde uygulanmıştır. Bütün bunlara ek olarak terminolojiye çok hakim olmayan bir çevirmen tarafından gerçekleştirilmiş olduğu gözlenen çevirinin, eğer kitaba 2. baskı düşünülüyorsa arkeolojik terimler açısından yeniden gözden geçirilmesinin ve Neolitik kültürlerle ilgili bölümlere Anadolu'nun bu çalışmada gözardı edilmiş bulunan önemli Neolitik Çağ yerleşmelerinin eklenmesinin faydalı olacağı bir gerçektir.

ŞEVKET DÖNMEZ

